

Криstopчук Т. Є., д.пед.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Анотація. У статті досліджено засади управління в системі освіти європейських країн. Подано три типи управління освітою (централізований, децентралізований та децентралізований з посиленою автономією навчальних закладів), представлених у зарубіжних дослідженнях. Показано пошук оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим типом управління освітою. Визначено, що однією з особливих тенденцій розвитку освіти у Центрально-Східноєвропейських країнах є переорієнтація на децентралізацію управління в системі вищої освіти. Розкрито реалізацію принципу забезпечення прав людини на транснаціональну освіту.

Ключові слова: освіта, управління, централізований тип управління освітою, децентралізація управління.

Аннотация. В статье исследованы основы управления в системе образования европейских стран. Рассмотрены три типа управления образованием (централизованный, децентрализованный и децентрализованный с усиленной автономией учебных заведений). Показан поиск оптимального соотношения между централизованным и децентрализованным типом управления образованием. Определено, что одной из особых тенденций развития образования в Центрально-восточноевропейских странах является переориентация на децентрализацию управления в системе высшего образования. Раскрыты пути реализации принципа обеспечения прав человека на транснациональное образование.

Ключевые слова: образование, управление, централизованный тип управления образованием, децентрализация управления.

Annotation. In the article the principles of management in the educational system of European countries are investigated. Three types of educational administration (centralized, decentralized and decentralized with increased autonomy of schools) represented in foreign researches are reported. The search of an optimal balance between centralized and decentralized type of educational management is shown. It was determined that one of the tendencies of educational development in Central and Eastern-European countries is reorientation to decentralized management in the system of higher education.

The implementation of the principles of human rights for transnational education is considered.

Keywords: *education, management, centralized type of educational management, management decentralization.*

Модернізація освіти в Україні відбувається в контексті розвитку міжнародного співробітництва, інтеграції у світовий та європейський освітній простір, тенденцій глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» [1]. Міжнародне співробітництво в галузі освіти стає важливим інструментом виконання нових вимог та викликів, а також сприяє взаємозбагаченню та взаємодоповненню вищої освіти у різних країнах. Одним із напрямів використання європейського досвіду розвитку освіти у системі освіти України є децентралізація управління. Саме тому дослідження децентралізації управління освітньою системою набуває значущості для модернізації вищої освіти в Україні та її інтеграції в європейське освітнє співтовариство.

У рамках децентралізації реформу освіти уряд визначив як основну серед решти реформ в Україні у 2016 р. Головною метою такого реформування є делегування повноважень і відповідальності за управління освітою та її фінансування демократично обраним органам місцевого самоврядування зі збереженням при цьому повноважень щодо визначення освітньої стратегії країни та загального напрямку освітньої реформи за Міністерством освіти і науки. Досягнення зазначеної мети відбуватиметься у процесі децентралізації освіти [2].

Моделі державного управління освітою висвітлено у працях таких вітчизняних науковців, як Л. Гриневич, В. Луговий, Н. Протасова. Увагу дослідників привертають проблеми управління освіти в умовах перетворення вищої освіти з елітарної на загальнодоступну (Г. Поберезька); пошуку оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим управлінням системою установ, що здійснюють підготовку педагогічних кадрів (О. Мартинова). Вагомий доробок накопичено зарубіжними ученими щодо управління в системі освіти, зокрема, Н. Мон, Р. Пахочінський, Дж. Понтон, П. Гілл, Б. Тулемонд.

Мета нашої статті полягає в дослідженні децентралізації управління освітою та визначенні її особливостей в європейських країнах.

Відповідно до окресленої мети завданням дослідження є: визначення засад управління в системі освіти європейських країн; наведення характеристики типів управління освітою, представлених у зарубіжних дослідженнях; пошук оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим типом управління освітою з метою подальшої реалізації в системі освіти України.

Одним із критеріїв аналізу освіти у європейських країнах було обрано управлінський, який визначається такими показниками, як: тип управління освітою; управління відбором кандидатів на посаду; фінансування системи освіти (оплата праці).

1. Тип управління освітою. У зарубіжних дослідженнях вивчення досвіду європейських країн виділяються три типи управління освітою: централізований, децентралізований та децентралізований з посиленою автономією шкіл.

Централізований тип – реалізація освітніх завдань передбачається державою, а рішення щодо навчальних програм, методів навчання, працевлаштування, оплати праці тощо приймаються на центральному рівні. Такий тип характерний для Австрії, Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Франції.

Централізований механізм фінансування освіти передбачає забезпечення рівного доступу до освіти та однакового рівня освітніх послуг у всіх регіонах. Однак централізація знижує ефективність використання ресурсів, хоча водночас дозволяє досягнути певної рівності між школами. Надання ж більших повноважень та більшої відповідальності органам місцевого самоврядування (децентралізація) може призвести до суттєвих відмінностей у фінансуванні різних регіонів чи шкіл, і тим самим посилити нерівність. Централізація тяжіє до надмірного контролю, а децентралізація навпаки – до хаосу. Окремо централізація та децентралізація не спрацьовують, тому доцільно забезпечити належний баланс між цими двома організаційними формами [3, с. 76].

Децентралізований тип характеризується переданням повноважень до органів місцевого самоврядування (громади) реалізації більшої частини освітніх завдань. Передача освітніх завдань місцевому самоврядуванню ґрунтується на переконанні (доктрині), що члени таких місцевих громад – платники податків, батьки, вчителі, вихователі, викладачі – краще розуміють освітні потреби дітей у місцевих спільнотах і школах. Тому у них мотивація дбати про краще функціонування освітнього закладу у своїй місцевості значно вища [4, с. 93].

Децентралізований тип із посиленою автономією навчального закладу відзначається наданням більшої частини повноважень безпосередньо навчальним закладам, зокрема, щодо організації навчального процесу, кадрових питань, використання ресурсів. На цій основі визначають три основні системи фінансування системи освіти, що передбачає різні способи передачі коштів із центрального рівня: безпосередньо навчальним закладам; органам місцевого самоврядування на підставі угод; органам місцевого самоврядування на підставі угод з наступним розподілом між навчальними закладами за встановленими правилами [5, с. 55].

Нідерланди є єдиною країною в Європейському Союзі, в якій майже всі рішення щодо управління персоналом, організації навчання, структури шкільної мережі і використання ресурсів приймаються на рівні школи. Це

практикується в країнах з розвиненими формами децентралізації, де значна частина повноважень вже належить територіальному самоврядуванню. У країнах Європейського Союзу все частіше робляться спроби збільшення автономії шкіл. У кількох землях в Німеччині з 2004 року реалізуються пілотні програми, спрямовані на збільшення автономії шкіл. У 2003 році розпочався процес передачі все більшої кількості повноважень школам у Литві, Люксембурзі і Румунії [4, с. 63].

2. Працевлаштування – це принцип забезпечення прав людини на транснаціональну освіту. Болонська декларація підтвердила, що можливість влаштування на роботу – це основне питання для вищих навчальних закладів у всій Європі; це стратегічна мета, яка не має альтернативи. Працевлаштування – це індикатор успіхів усього Болонського процесу в цілому. Він настільки важливий, що в дискусіях про доцільний термін навчання на будь-якому рівні учасники дійшли висновку, що навчатися, використовуючи принцип – навчання через усе життя – потрібно доти, доки не знайдеш роботи [6].

У відборі кандидатів на посаду вчителя у країнах Європейського Союзу сформувалося два головних типи: децентралізований відбір, що здійснюється на місцях. Відповідно до нього вчитель не має гарантії постійної роботи і сам відповідає за працевлаштування (Англія, Данія, Нідерланди). Централізований набір кандидатів на посади вчителів для всієї системи освіти гарантує вчителю постійну роботу або він очікує розподіл у відповідну школу згідно зі своєю предметною спеціалізацією (Ірландія, Угорщина).

3. Фінансування системи освіти: оплата праці вчителів. За даними звіту Європейської асоціації університетів щодо державного фінансування, такі країни, як Австрія, Чехія, Польща, Швеція, Франція, Литва демонструють збільшення фінансування освіти, і навпаки зменшення до 25 % – Італія, Нідерланди, Словаччина, Португалія, Великобританія, Греція, Угорщина). В освітніх системах, що сигналізували про скорочення фінансування, найбільш вразливими сферами стали викладацький склад та інфраструктура. У країнах, в яких відбулося скорочення фінансування досліджень, університети сподіваються на більше фінансування з боку ЄС з метою підтримки дослідницької діяльності та розвитку інфраструктури [7].

Учителі у країнах Європейського Союзу отримують оклади відповідно до стажу роботи і доповнюються різноманітними надбавками, зокрема, за кваліфікацію, викладання в складних умовах, роботу з учнями з особливими освітніми потребами, викладання у віддалених географічних районах, понаднормову роботу.

Надбавки за кваліфікацію, вищу за мінімальну кваліфікацію, необхідну для того, щоб бути вчителем (тобто за ступінь магістра, кандидата, або доктора) надаються в системах освіти переважної більшості країн ЄС. Як

правило, типи і розмір таких надбавок встановлює центральний орган управління освітою (міністерство) [8].

Найвища надбавка за додаткову кваліфікацію серед європейських країн – в Ірландії. У Бельгії (французька та німецька частина), якщо вчителі початкової або неповної середньої школи здобувають ступінь магістра, їхній оклад підвищується до рівня окладу вчителів старших класів середньої школи, для яких кваліфікація магістра є вимогою для працевлаштування.

У більш ніж третині країн ЄС вчителі можуть отримувати додаткові надбавки за якість їхньої роботи після проведення атестації або на основі якісної успішності своїх учнів. У Чеській Республіці ця надбавка становить 3,9 %, а в Латвії – від 7 % до 12 % від основного окладу. У Польщі директор школи за погодженням із місцевими органами управління освіти надає «мотиваційні стимули» за належне викладання, впровадження інновацій, відданість викладацькій діяльності і за виняткові досягнення під час виконання завдань і професійних обов'язків. У Сполученому Королівстві (Англії, Уельсі та Північній Ірландії) кожна школа проводить атестацію, за результатами якої учителі рухаються шкалою окладів. У випадку високих результатів вони можуть піднятися на 2 рівні.

У Словенії, наприклад, виплачуються надбавки за викладання у двомовних класах. У Швеції наявність в класі учнів, що мають труднощі в навчанні, або учнів з особливими потребами може бути прийнятою до уваги при індивідуальних переговорах щодо зарплати.

У деяких країнах ЄС участь у позакласних заходах оплачується як понаднормова робота, а в інших за нею виплачують окрему надбавку. Наприклад, у Словенії навчальні класи на відкритому повітрі (*šola v naravi*) винагороджуються до 20 % від основної заробітної плати за 6 годин на день в початковій і неповній середній школі. Крім того, за проведення семінарів, спортивних та інших позакласних заходів (*interesne dejavnosti*) виплачується 11,94 євро на годину.

Крім того, вчителі в усіх європейських країнах, за винятком Кіпру, Латвії, Мальти, Румунії, Великобританії (Шотландія), отримують додаткові надбавки за понаднормову роботу, тобто робочий час, який перевищує кількість робочих годин, встановлених у трудовому договорі. У більшості випадків погодинна ставка за понаднормову роботу визначається центральним органом управління як певний відсоток від базового окладу. У Болгарії, Греції, Іспанії встановлюється конкретна фіксована сума.

Майже в половині країн виплачують надбавки, пов'язані з географічним розташуванням школи. Вони є мотиваційними стимулами, які заохочують вчителів працювати у віддалених, сільських або соціально неблагополучних регіонах, і визначаються на центральному рівні управління. Також учителям можуть виплачуватися надбавки за роботу в регіонах з вищим за середній

рівень життя, наприклад, у столиці. Критерії таких надбавок значно відрізняються в різних країнах. Вони можуть носити географічний характер (віддалені та ізольовані райони), що має місце в Данії, Іспанії, на Кіпрі, в Польщі, Румунії, Фінляндії та Великобританії (Шотландія). З іншого боку, вони можуть мати економічний (високий рівень життя), як у Франції та Великобританії (Англія), або соціальний характер (райони зі значним соціальним відчуженням, з високим ризиком чи з великою часткою учнів, що представляють етнічні чи мовні меншини) як в Іспанії, Франції та Італії.

Порівняльний аналіз розподілу повноважень між рівнями управління в сфері освіти в країнах з різним рівнем економічного і політичного розвитку дав змогу виявити, що постіндустріальні країни з високими соціо-економічними показниками характеризуються більшим рівнем децентралізації управління освітою, ніж країни, що розвиваються, або недавно здобули свою суверенність. В основу децентралізації покладено: політичні мотиви (у більшості країн вони є підґрунтям ентузіазму для зростання участі громадськості у прийнятті державних рішень); фінансові мотиви (центральні уряди не в змозі надати повне фінансування відповідно до вимог сфери освіти); мотиви ефективності (зумовлені тим, що прийняття рішень на місцевому рівні допомагає зменшити витрати на досягнення кожного окремого результату).

Децентралізація – це такий спосіб територіальної організації влади, за яким держава передає право на прийняття рішень з певних питань або у певній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що перебувають поза системою виконавчої влади і є відносно незалежними від неї. При аналізі процесів децентралізації розглядаються чотири рівні управління: центральний уряд (центральний); державні регіональні органи влади (регіональний); муніципальні або інші місцеві самоврядні органи влади (місцевий), школи [9, с. 8–13].

Характерною ознакою педагогічної освіти країн Європи є децентралізація управління освітою. У більшості країн ЄС децентралізація здійснюється шляхом залучення громадськості до розв'язання проблем педагогічної освіти, посилення ролі місцевих органів управління педагогічною освітою (у тому числі і післядипломною) у прийнятті рішень, зростання автономії педагогічних закладів освіти в управлінні їх ресурсами.

Однією з особливих тенденцій розвитку педагогічної освіти у Центрально-Східноєвропейських країнах є переорієнтація на децентралізацію управління в системі вищої педагогічної освіти. У системі вищої педагогічної освіти у Болгарії спостерігається тенденція до децентралізації управління. Міністерство освіти, молоді та науки Болгарії не має управлінських функцій щодо окремих університетів. Національна рада ректорів наділена лише координаційними функціями. Внутрішньо університетські органи управління (на рівні факультетів) користуються високим ступенем

незалежності від ректорського рівня управління. Органи управління болгарськими університетами спрямовують зусилля на вирівнювання організаційних структур, організацію навчального процесу спільно із західноєвропейськими університетами, надають викладачам повну свободу вибору «що і як викладати в рамках своїх дисциплін», що також повинно позитивно вплинути на якість навчання [10, с. 72].

Управління освітою в Естонії на районному рівні (*maavalitus*) здійснюється органами місцевого самоврядування кожного району. Вони несуть основну відповідальність за дошкільні заклади, початкову школу та старші класи середньої школи, середні школи і центри, а також культурні центри, музеї, спортивні заклади, а також інші освітні установи, розташовані в районі або населеному пункті. Крім того, місцевими органами влади контролюється кількість дітей, які охоплюються обов'язковою освітою, призначаються регіональні директори освітніх установ, розробляються та реалізуються плани розвитку регіональної освіти, визначаються та затверджуються шкільні округи. Кожен район має свій власний відділ освіти у підпорядкуванні міністерства. Регіональні відділи освіти несуть відповідальність за контроль і консультування з питань освіти в районі. Діяльність регіональних освітніх установ регулюється законом про управління округами.

Міністерство освіти Латвії співпрацює з Державною освітньою інспекцією, яка контролює роботу всіх навчальних закладів, а також з Комісією з акредитації шкіл, Центром освіти дорослих, Центром забезпечення якості освіти, Центром професійно-технічної освіти, підготовки вчителів, Центром технічної підтримки, з управлінням освіти на рівні району.

В Іспанії в основі управління освітою лежить децентралізований тип, відповідно до якого відповідальність за освіту розподілено між державою, автономними адміністративними одиницями, місцевою адміністрацією і школою.

Значний вплив на перерозподіл компетенцій в сфері освіти та підвищення автономії вищих навчальних закладів мала низка законів, спрямованих на децентралізацію державного управління у Франції. Базові закони про децентралізацію від 1982, 1983 і 2003 рр., а також новий закон про децентралізацію, прийнятий 28 березня 2003 р., суттєво розширили сферу компетенції територіальних громад на рівні регіонів та департаментів (у тому числі і в сфері освіти), а також розмежували сфери повноважень держави, регіональної і муніципальної влади на основі принципу субсидіарності, який передбачає взаємодоповнення і зменшує ризик дублювання функцій щодо управління освітою. Відповідно до цього на регіони покладено завдання щодо визначення і узгодження стратегій розвитку навчальних закладів, розширення їх регіональних економічних зв'язків. Департаменти покликані забезпечити тісніше і ефективніше співробітництво між навчальними закладами одного регіону. У свою чергу

місцева громада повинна підтримувати контакти з громадянами, громадськими об'єднаннями, забезпечуючи тим самим безпосередній зв'язок із споживачами освітніх послуг [11, с. 13].

У результаті широкої децентралізації відповідальність за освіту в Швеції (початкова і середня освіта, включно із професійно-технічною освітою) перебуває у компетенції місцевих органів управління у галузі освіти. Ці органи підпорядковуються Міністерству освіти з питань стратегічного характеру, але однак, наприклад, інспекція і контроль за школами здійснюється владою на місцях.

Найбільш важливі реформи у системі освіти Румунії включають такі аспекти: забезпечення якості освіти; підвищення вимог до управління університетом; покращення відбору та мотивації студентів; запровадження внутрішньої і зовнішньої оцінки якості освіти; тісний зв'язок між кваліфікаціями, одержаними у вищих навчальних закладах, та вимогами ринку праці; моніторинг інтеграції випускників на ринку праці.

Реформи, пов'язані з поліпшенням управління школою та фінансування, включали тренінг для директорів шкіл з метою підготовки для виконання завдань, пов'язаних з управлінням фінансовими і людськими ресурсами, а також навчальними програмами; модернізацію інформаційної системи, необхідну для управління освітою на всіх рівнях; поліпшення оцінки процесу навчання; розробку адміністративних та фінансових повноважень школи [12, с. 67].

До установ, компетенцією яких є управління якістю освіти, в Румунії належать: Центр з розвитку професійної та технічної підготовки Міністерства освіти, основною метою якого є постійне вдосконалення професійно-технічної освіти; Агентство управління якістю освіти; Інститут досліджень та освіти – автономна установа, безпосередньо підпорядкована Міністерству національної освіти. Інспекція, робота якої полягає в основному в проведенні моніторингу та контролю підлеглих шкіл та закладів (кожні 5 років).

Як зазначає Д. О. Медведовська, у Великій Британії фундаментальним і стратегічним є напрям на децентралізацію освіти, оскільки він передає контрольні функції у руки споживача (батьків) та включає ринкові механізми діяльності освітньої системи. Централізація розглядається скоріше як тактика нейтралізації політичних і корпоративних опонентів реформ [13, с. 27].

Особливістю системи післядипломної педагогічної освіти у Греції є принцип децентралізації щодо організаційних форм підвищення кваліфікації вчителів. Вчитель може обирати курси підвищення кваліфікації різні за програмами, терміном, змістом, місцем проходження. Професійні, періодичні чи спеціальні курси забезпечують професійну адаптацію новопризначених учителів, розвиток дослідницьких умінь учителів школи,

їх критичного і творчого мислення, організацію перепідготовки вчителів, які викладають у спеціальних школах для дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Децентралізація освіти в Іспанії є необхідною передумовою успішної реалізації реформ і здійснюється за допомогою: 1) деконцентрації урядової влади, що супроводжується переміщенням керівних освітянських органів та їх співробітників із центральних офісів до регіональних і локальних; 2) делегуванням влади – передачею не тільки управлінських, а й контрольних функцій іншим організаціям нижчого ієрархічного рівня або напівавтономним установам; 3) передачею повної відповідальності за всі сфери діяльності, включно з фінансовою, місцевим освітянським організаціям і установам; 4) приватизації – передачі навчальних закладів окремим особам або корпораціям тощо [14, с. 41].

У Федеративній Республіці Німеччина система педагогічної освіти децентралізована. У системі післядипломної педагогічної освіти реалізуються земельні, регіональні, місцеві форми підвищення кваліфікації вчителів у певних галузях. Крім того післядипломна освіта розглядається як продовження одержаної вищої освіти або як друга вища освіта за іншою спеціальністю.

До позитивних особливостей децентралізації управління освітою в Польщі належить впровадження нових підходів у галузі фінансування на державному та місцевому рівні, чітке розмежування повноважень та відповідальності різних рівнів управління освітою. Зміна підходів до фінансування шкіл раціоналізувала використання ресурсів і позитивно вплинула на інші сфери освіти. Зокрема, оскільки кошти на підвищення кваліфікації вчителів надходять до бюджету школи, то саме директори і вчителі обирають конкурентоспроможну інституцію для підвищення кваліфікації. Це вплинуло на зростання якості і різноманітності послуг щодо підвищення кваліфікації вчителів у Польщі [9, с. 15].

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що міжнародна допомога і європейський досвід є важливими ресурсами, якщо їх використовувати для координації зусиль всіх учасників процесу освітньої політики. Децентралізацію в управлінні освітою необхідно здійснювати комплексно, між державою і громадянським суспільством, між органами влади і споживачами освітніх послуг, між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням, між керівником освітньої установи і освітянами. Перспективу майбутніх наукових розвідок убачаємо в дослідженні міждисциплінарного контексту у забезпеченні якості освіти у вищій школі.

1. Закону України «Про вищу освіту», [№1114-VIII від 19.04.2016](#), ВВР, 2016, № 22.
2. Тарасенко Н. Децентралізація освіти в Україні: плани, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://адмреф.сiaz.укр/160-detsentralizatsiya-osviti-v-ukrajini-plani-problemi-perspektivi-2.html>. – Назва з екрана.
3. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / М. Фуллан ; пер. з англ. Г. Шиян,

Р. Шиян. – Львів : Літопис, 2000. – С. 75–77. **4.** Мархлевський В. Шкільний бюджет : навч.-метод. посіб. для кер. освіти / В. Мархлевський, Ю. Шукевич. – К. : Таксон, 2011. – 156 с. **5.** Gorowska-Fells B. Zestawienie systemow edukacji w krajach Unii Europejskiej i EOG / B. Gorowska-Fells, B. Platos. – Warszawa : [s. n.], 2009. – 85 s. **6.** Жижко Т. Академічна мобільність – об'єктивна умова розвитку університетської освіти [Електронний ресурс] / Т. Жижко Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Vlrd/2010_10/1.pdf. – Назва з екрана. **7.** Тенденції державного фінансування вищої освіти у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=2705>. – Назва з екрана. **8.** Оплата праці вчителів Європи: надбавки до основного окладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pon.org.ua/international/2750-oplata-praci-vchitelyv-yevropi-nadbavki-do.html>. – Назва з екрана. **9.** Гриневич Л. М. Тенденції децентралізації управління базовою освітою в сучасній Польщі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. М. Гриневич. – К., 2005. – 20 с. **10.** Сапожников С. В. Порівняльний аналіз етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні та країнах Чорноморського регіону / С. В. Сапожников // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы». – Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 69–99. **11.** Система высшего образования во Франции // Приложение «Обзор систем высшего образования стран ОЭСР» бюллетеня «Новости ОЭСР : образование, наука, новая экономика». – М. : Центр ОЭСР – ВШЭ, 2004. – № 4. – С. 9–16. **12.** Błażejowski W. Pedagogika porównawcza / W. Błażejowski. – Rzeszów : wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 135 s. **13.** Медведовська Д. О. Історичні та сучасні аспекти реформування системи управління освітою у Великій Британії / Д. О. Медведовська // Інтеграція системи безперервної освіти України в європейський освітній простір : стан, проблеми, перспективи : зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції, 22–24 жовтня 2009 р. – Вип. 469 : Педагогіка і психологія – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С.267–273. **13.** Постригач Н. О. Історичні передумови процесу децентралізації освіти Королівства Іспанія / Н. О. Постригач // Порівняльно-педагогічні студії. – № 4 (14). – 2012. – С. 36–41.

Рецензент: д.пед.н., професор Козяр М. М.